

PÉTERFI GÁBOR

Temetés Rákosi parancsára

A magyar népi mozgalom előfutárának tartott erdélyi származású író a Nyugat nagy nemzedékének tagjaként szerzett országos ismertséget az első világháború idején.¹ Szabó Dezső (1879–1945) életfeladataként a „magyar fajnak” az idegen hatásoktól való védelmét tekintette. Felfogásának újdonságát az adta, hogy a magyar jövő építésénél már nem a „levitézlett” történelmi osztályokkal, hanem a parasztságból verbuválódó új középosztállyal számolt. Az *elsodort falu* című regényének meghatározó hatását a két háború közötti fiatalokra a nemzeti identitás újszerű felvetése és a szociális kérdés középpontba állítása adta. Dolgozatunkban az író életének utolsó szakaszát, halálának körülményeit és életművének visszhangját (1945–1990) próbáljuk rekonstruálni a források alapján.

Az utolsó évek

Szabó Dezső a Horthy-korszak ellenzéki publicistájaként Németh Lászlóhoz hasonlóan „egyszemélyes” folyóiratot indított nézetei megismertetésére. A *Füzeteket* Szabó Dezső maga írta tele, lapjain szerepeltek vezércikkek, esszék, vitairatok, pamfletek, miniszterelnököknek írt nyílt levelek. Az újság egy-egy száma átlagosan hetven oldalból állt, s a folyóirat évente tízszer jelent meg.² A *Szabó Dezső Füzetekből* megszerkesztett, *Az egész látóhatár* címen megjelent tanulmánykötetet Püski Sándor adta ki – először – 1939-ben. Jellemző a korra és Szabó Dezső habitusára a kötet megjelenése kapcsán kialakult bonyodalom, amelyre Püski Sándor könyvkiadó így emlékezett vissza:

„A háború kitörése miatt bevezetett cenzúrára hivatkozva megkaptuk az értesítést, miszerint a tanulmánykötet a németellenes részek miatt nem sokszorosítható. Ekkor felkerestem az íróat, s bemutattam neki a tiltó pecsétet. Ő nem ijedt meg, hisz tudta, a fővárosi főügyész a tisztelői közé tartozik. Bary Zoltán (a főügyész – P. G.) végül személye-

¹ Szabó Dezső életrajzához lásd: NAGY PÉTER: *Szabó Dezső*. Budapest, Akadémiai, 1964 (A továbbiakban: NAGY, 1964.); GOMBOS GYULA: *Szabó Dezső*. Budapest, Püski, 1989 (A továbbiakban: GOMBOS, 1989); BUDAI BALOGH SÁNDOR–HARTYÁNYI ISTVÁN: *Szabó Dezső bibliográfia*. Szenci Molnár Társaság, 1995; SZŐCS ZOLTÁN: *Szabó Dezső életének áttekintő kronológiája*. Budapest, Szabó Dezső Emléktársaság, 2000. (A továbbiakban: SZŐCS, 2000.) *Az elsodort író – In memoriam Szabó Dezső*. Szerk.: GRÓH Gáspár. Bp., Nap Kiadó, 2002. (A továbbiakban: GRÓH, 2002.).

² A *Szabó Dezső Füzetekről* bővebben lásd: NAGY, 1964, 491–516. illetve: GOMBOS, 1989. 316–320.

sen nézte át a kiadandó kötetet, s harminc különösen erős németellenes rész híján végül engedélyezte az 1100 oldalas munka kiadását”³.

Így jelenhetett meg *Az egész látóhatár* 1939 karácsonyán.⁴ A szenvedélyes és megaluvás nélküli németellenes írások mellett szinte nem volt a magyar világnak olyan problémája, amivel Szabó Dezső e tanulmánykötetben ne foglalkozott volna⁵. Az élet minden területét átfogó politikusi látásmód lényegét ő maga így foglalta össze: „A politikus, az államférfi lelkialkatának alap-meghatározottsága kétségen kívül: az egyetemes látás.”⁶ A kötet egyik tanulmányában így írt ennek kapcsán: „Minden mozdulatom, minden szavam egyetlen indítása: a magyar életérdekek teljes látóköre, az önálló független magyar történelmi műhely megépítése, a magyarság védelme, megmaradása.”⁷ A *Füzetek* megjelenésének az 1942-es úgynevezett ponyvarendelet⁸ vetett véget.

³ *Az egész látóhatár* körüli huzavonáról tanúskodott Szabó Dezső Bary Zoltánnak írt levele, melyben az író a következő panasszal fordul a főügyészhez: „E levelet átadó Dr. Püski Sándorné el fogja mondani, hogyan viselkedik az ügyészség egy könyvvel szemben, melynek a karácsonyi piacon meg kell jelennie s mely két cenzúrán átment. Nagyon kérem Főügyész Urat, kegyeskedjék odahatni, hogy a már megcenzúrázott könyvet azonnal kiadják.” OSZK, Kéziratár, Levelestár.

⁴ Püski Sándor-interjú, kézirat. Készítette a szerző 1999-ben.

⁵ Az író a kelet-európai útkeresés mellett foglalkozott többek között a történetírás, népdal, irodalom, egyke, olimpia, hadsereg, pedagógia és a kisebbségi kérdés kapcsán felmerülő problémákkal.

⁶ SZABÓ DEZSŐ: *Az egész látóhatár*, I. kötet Bp., Magyar Élet, 1939. Előszó. 4. Az írást újraközlí: SZABÓ D.: *Az egész látóhatár*, I. k., Bp., Püski, 1991. (A későbbiekben az 1991-es tanulmánykötetben is olvasható írások megjelenési helyét rövidítve közöljük. Az első kötetben szereplő írás esetében EL1, míg a másodiknál EL2 rövidítést használunk.)

⁷ SZABÓ Dezső: Az antijudaizmus bírálata. *Szabó Dezső Újabb Művei*. 38. sz., 1938. május., 38. (Megjegyzés: A *Szabó Dezső Füzetek* – továbbiakban: *SZDF* – első harminc száma után az író új címet adott Füzetének: *Szabó Dezső Újabb Művei* – továbbiakban: *SZDÚM*)

⁸ 1942. július 17-én a háborús papírhányra hivatkozva kihírdették az ún. „ponyva-rendeletet”: az összes kisnyomtatványok (beleértve a folyóiratokat is!) az eddigieknél sokkal szigorúbb cenzúrázási procedúra után kerülhettek nyomdába. Az intézkedés célja az volt, hogy a töménytelen mennyiségű olcsó ponyvakiadványokat korlátozza, ugyanakkor a nemkívánatosnak tartott politikai írásokat is kiszűrték a rendelettel. (Ld. 4.300/1942.M.E. sz. rendelete, a rotációs és az íves nyomópapírosnak könyv, naptár vagy füzet előállítására való felhasználásáról. In: Magyarországi Rendeletek Tára, 76. évf., Bp., Magyar Kir. Belügyminisztérium, 1942. III. kötet. 1680–83.) Példa erre, hogy Szabó Dezső *Füzetei* is formálisan a rendelet hatálya alá estek. Ezért az író az említett rendelet rendelkezései alól felmentést kért. Kérését azonban a minisztérium hat nap múlva elutasította. Ez azt jelentette, hogy a *Füzetek* megjelenése ettől kezdve csak akkor lett volna biztosított, ha a Miniszterelnökségen bemutatott lap megkapja a szükséges engedélyt a cenzúrához. „*Lélektani lehetetlenség*. – írta a helyzetre reagálva az író. *Füzetetime nem azért kellene a cenzúrán kívül még a miniszterelnökségnél is felülvizsgálni: mert az ára 2 pengő. Hanem azért, hogy nem ponyvagyánús-e. Ennek elfogadása teljesen lehetetlen.*” (Ld.: Eötvös Kollégium Levéltára, Szabó Dezső Levéltári anyag, 92. doboz, II. dosszié, 1979-es kiállítási anyag). Így Szabó végül a lap megszüntetése mellett döntött. Tette ezt vélhetően azért, mert még formálisan sem tartotta elképzelhetőnek, hogy hónapról hónapra előzetes jóváhagyásra nyújtsa be írásait.

1943-ban az író Marczibányi téri és Rákóczi téri vacsorával egybekötött előadásait is betiltották⁹. Ez év decemberében ugyan elnyerte az „Irodalompartoló Társaság” tízezer pengős nagydíját, írásai azonban azt mutatják, hogy az elismerés nem érdekl. Nem reagál rá: teljesen magába fordul, minden erejével a múltra összpontosít, és írja az *Életeim* című félbemaradt¹⁰ önéletrajzát. Lakásából ki sem mozdulva – többek között a nyilasok életveszélyes fenyegetései miatt – az ablakból nézi a felbolydult fővárost és azon medítál, hogy vajon „a német étvágy vagy az orosz talány”¹¹ lesz a végzetünk. Utolsó vele készült interjút 1944. március 12-én, a német megszállás előtt egy héttel adta néhány, fővárosban tanuló vidéki kollégistáknak. A háború eseményeiről az volt a véleménye, hogy a magyarok a németekkel együtt buknak el, mert erkölcsi alap nélkül álltak melléjük¹². A megszállást követően Szabó Dezső is – többek között Németh Lászlóval, Kodolányi Jánossal, Veres Péterrel és Illyés Gyulával egyetemben – a német Gestapo listáján van a letartóztatandók között¹³. 1944. október 16-án, az előző napi sikertelen kiugrási kísérletre így reagált:

⁹ „Az 1945-ös földosztás közben, de később is az első termelészövetkezetek születése idején, hol Kisteleken, hol Orosházán, hol Szekszárdon találkoztam velem egyidős újpesti vagy pesterszébeti munkásokkal, akiktől a napi falujárás után éjszakába nyúló beszélgetés közben egyszer csak Szabó Dezső nevét hallom. A Marczibányi téri és a Rákóczi téri vacsorákról emlékeztek rá, – írja Erdei Sándor Szabó Dezső előadásairól 1958-ban – s itt a tervekkel, győzelmi reményekkel teli esteiken beszélniük kellett róla; a senki emberfától nem félt s minden korábbi bálványt kicsúfoló író kétmarokkal szétszórt igazságai idekíváncsoztak és az új élet kézzelfogható igazságai között igen otthonosan érezték magukat. – Igen, ilyen közönsége volt azoknak a Szabó Dezső-vacsoráknak: diákok, tanárok, orvosok, művészek, mérnökök, írók és munkások. Munkások, mindig szép számmal, amivel korántsem azt akarom mondani, hogy Szabó Dezső a munkásoké volt. S még azt sem akarom mondani, hogy Szabó Dezső előadásai azokon a vacsorákon – a Marczibányi-téri Lövőház vendéglőben egy pengő ötven fillér volt a vacsora, de egy hosszúlépés mellett is végig lehetett ülni – csupa elévülhetetlen igazságot, tévedéstől mentes ítéletet fogalmaztak meg. De olyan ember beszélt ott, akinek volt bátorsága rögtönzött válaszokat adni az akkori mindennapok legnyersebb kérdéseire, aki sorra leckéztette az akkori miniszterelnököket, kultuszminisztereket, hivatalos történelemcsinálókat, s leckéje kényesebb pontjaira saját maga hívta fel a főügyész figyelmét. Megkapták ott a magukét a kor diktátorai és diktátorjelöltjei s meg ugyancsak a különféle sipkát, inget, jelvényt viselő és hozzá árvalányhaját, darutollat, turáni végzetet és árja megváltást lobogtató főzfejűek és gőztől kábultak. Szabó Dezső mindenkinek fegyvert adott a kor embertelenségei ellen: vacsoráinak az volt a résztvevők hevületében, majd emlékezetében folyton újuló varázsa, hogy ott mindenki személyesen – élő ember a szikrázva élő embertől – vehette át a hitet adó fegyvereket, azon frissiben, ahogy a tüzes pörölycsapások alól és a metsző hideg gúny hűtőjéből kikerültek.” Ld.: ERDEI Sándor: Szabó Dezső. Kortárs. II. (1958) 1. sz. 106–107.

¹⁰ Szabó Dezső 1945. január 13-án bekövetkezett haláláig írta a tizennyolc részre tervezett önéletrajzát, melyből hatot sikerült megírnia. Lásd bővebben: BUDAI BALOGH Sándor: A Szabó Dezső életrajz története. In: SZABÓ DEZSŐ: *Életeim*. II. k., Bp., Püski, 1996., 909–913.

¹¹ Idézi: SZÓCS, 2000., 58.

¹² Amikor a beszélgetés során valaki az esetleges katonai ellenállás erejéről kezdett beszélni, Szabó Dezső erélyesen félbeszakította az illetőt: „Nincs remény. Voltunk magyarok. Néhány évszázad múlva nem hangzik magyar szó Európában. Utolsó széthangzó sírása vagyunk egy elnémuló költeménynek.” A teljes reménytelenséget tükröző beszélgetést Dömötör László jelentette meg az író halálának első évfordulóján. Ld.: Utolsó keserű, magyar bűnöket vádló beszélgetés Szabó Dezsővel – Most egy éve halt meg a nagy író. *Igazság*, (1946. január 16.) 2.

¹³ Ld. Németh László: *Magam helyett*. Szerk.: NÉMETH Ágnes. Bp., Püski, 2002.II. köt. 823.

„Tegnap közölte a magyar rádió, hogy a magyar kormány fegyverszünetet kötött az oroszokkal. De már este a rádió szétkiáltotta, hogy a nyilasok átvették a hatalmat, folytatják a háborút jusqu' au.¹⁴ – mindvégig és jaj az árulóknak.” Majd a magyarok jelentős részének a nyilas hatalomátvétel kapcsán tanúsított passzivitását bírálva hozzátette: „Mintha az egész magyar életből egyetlen történelmi mondat lüktetne ki: – Tőlem csinaljatok, ami tetszik, csak tőlem ne várjatok kezdeményezést, csak nekem ne legyen felelősségem a dologban, csak engem hagyjatok békén. Van-e ott még élet, ahol az életnek nincs iránya, akarata, szerves tartalma?”¹⁵

Novemberben megírta végrendeletét, attól tartva, hogy elhurcolják vagy megölik¹⁶. „Nem érdekelte a világ zaja, a hadijelentések.” – írta róla később egyik híve¹⁷. „Még újságot sem olvasott. Csak ült több ezer kötetes könyvtárában, Homerossal, Plátóval, Sokrattal barátkozott. Halottakkal, akiknek a szelleme ott élt körülötte.” Budapest ostroma idején – egyetlen megmaradt tevékenységként – tovább körmölgette hol fűtetlen lakásában, hol az óvóhelyen önéletrajzi regényét. Január első napjaiban maradt befejezetlenül a kézirat, miután a magányos író vízkeresztre virradólag fulladási rohamot kapott, s hirtelen nagyon legyengült. Szabó Dezső Budapest ostroma közepette halt meg 1945. január 13-án¹⁸. „Amitől legjobban rettegett, valósággá vált, s ennek a valósággá lett rettenetnek a látványa kísérte el utolsó útjára. Egy világhatalmi harc istenítélete tiport végig az országon (...)” – írja találón Várkonyi Nándor az író utolsó napjaira emlékezve¹⁹.

Temetés Rákosi parancsára

A népi írókra és az akkori politikai erőkre gyakorolt hatását jól mutatja az író végrendelete és temetése nyomán keletkezett vita. A népi írók egyike, Kovács Imre, a Nemzeti Parasztpárt²⁰ főtítkáráként, mint törvényhatósági bizottsági tag azt indítványozta a fővárosi törvényhatósági ülésen²¹, hogy Szabó Dezső végakaratainak megfelelően²² az ideiglenesen

¹⁴ addig, amíg

¹⁵ SZABÓ DEZSŐ: Életeim. Bp., Püski, 1996. II. k., 709–710.

¹⁶ Egy alkalommal a nyilasok belőttek a náciellenes író Rákóczi téri lakásának ablakán. Ld. Pomogáts Béla: Mit érdemel Szabó Dezső? Magyar Nemzet, 1989. jan. 16. 13. sz. 6., ill. GOMBOS, 1989. 24.

¹⁷ KOPRÉ József: Egy éve halt meg Szabó Dezső. Szabad Szó, ILL. (1946. január 11.) 9. sz. 4.

¹⁸ Szabó Dezső utolsó napjaihoz lásd: UR György: Szabó Dezső utolsó napjai. Bp., 1946., ill. HÓGYE Mihály: Szabó Dezső-émlékek. Hittel, (1990) 7. sz. 37–39.

¹⁹ VÁRKONYI Nándor: Szabó Dezső emlékezete. (Délsziget, 1947. márc.) In: GRÓH, 2002. 276.

²⁰ A Nemzeti Parasztpárt tagjai kötődtek leginkább a politikai pártok közül Szabó Dezső és a népi írók eszmeiségéhez. Veres Péter ennek kapcsán így ír: „Az akkor megalakult Nemzeti Parasztpárt tagjainak egyrésze természetesen Szabó Dezső tanításán nőtt fel, gondolkozása egyben-másban azonos volt Szabó Dezsővel. Ezért aztán a Nemzeti Parasztpárt ápolta leginkább Szabó Dezső emlékét.” (VERES Péter: Szabó Dezsőről. PIM, Kézirattár, V.4481/8. 3.) Ezt bizonyítja, hogy az első emléktáblát Szabó emlékére 1947. november elsején a Nemzeti Parasztpárt állíttatta Budapesten, az író utolsó lakóhelyén, a József krt. 31/a sz. házon. Vö.: Ünnepelesen leleplezték a Parasztpárt Szabó Dezső-émléktábláját. (cikk) Szabad Szó, (1947. nov. 4.) 5.

²¹ Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottságának 1946. július hó 3.-án (szerdán) tartott folytatólagos rendes közgyűlése. (Jegyzőkönyv.) Ld.: Fővárosi Közlöny, (1946. júl. 20.) 841–855. (Szabó Dezső sírhelyének kijelöléséről lásd. Kovács Imre indítványa és annak vitája: 851–855.)

a Rákóczi téren nyugvó hamvakat a Gellérthegyre vigyék,²³ és ott helyezték örök nyugalomra²⁴. A javaslatra nagyon élénk ellenkezés támadt a Szociáldemokrata Párt részéről. Soraikból többen felszólltak, a határozati javaslat visszavonását követelték, sőt odáig mentek, hogy kijelentették: képesek a koalíciót is felbontani, ha a határozati javaslat nem kerül visszavonásra. Kovács Imre – aki a Parasztpártnak egyetlen törvényhatósági bizottsági tagja volt – nem volt hajlandó visszavonni a javaslatot, mire Szakasits Árpád (elnök) felfüggesztette az ülést, és megindultak a pártközi egyeztető tárgyalások. Ezekon a Kommunista Párt – a Révai-féle „népfrontos” taktikának megfelelően²⁵ – tartózkodó magatartást tanúsított a kérdésben, a Kisgazdapárt pedig – Bognár József²⁶ személyén keresztül – igyekezett békés megoldást találni. Végül Bognárnak sikerült olyan egyezséget létrehoz-

²² Szabó Dezső végrendelete – Budapest, 1944. nov. 10. PIM, Kézirattár, V.4725/341. (Mécs László-hagyaték)

²³ A Gellért-hegyi emlékhely gondolatáról az utolsó vele készült interjúban így nyilatkozott: „Egyetlen emlékem legyen, egy szobor a Gellérthegy keleti szikláin, Budapest élete felett. Ott álljak, örök pásztora az örök szerelemnek. Onnan szálljon végtelen hívásom a szerteszéledő nyáj felé.” Ld. Utolsó keserű, magyar bűnöket vádló beszélgetés Szabó Dezsővel. *Igazság*, uo.

²⁴ Exhumálás a Rákóczi téren. dr. Zsigmond Gyula visszaemlékezése (Szabó Dezső exhumálásáról). (Magnófelvétel). Az interjút Berkes Lídia és Budai Balogh Sándor készítette 1961. december 19-én Budapesten. PIM, Kézirattár, V. 4518/6. 7–8.

²⁵ A magyar kommunisták kultúrpolitikáját az a Révai József határozta meg, aki – ha a párt érdeke éppen úgy kívánta – a kommunisták szövetségeseiként számított a népiekre. Az 1945-ig emigrációban élő ideológus három kapcsolatkereső írása közül a *Marxizmus és népiesség* első változata 1938-ban Prágában íródott, majd 1943-ban cenzúráképesé átdolgozva Kállai Gyula álnéven *Népiesség, demokrácia, szocializmus* címmel jelent meg Magyarországon. Az 1938-as kéziratot hazakerkezve Révai átdolgozta, így jelent meg 1945 decemberében. (Vö.: SZÉCHENYI ÁGNES: „Sznobok és parasztok” *Válasz 1934–1938*. Bp., 1997. 136–139.) Az 1938-as kézirat bevezetőjében ez olvasható: „a népies baloldal mozgalmáról (...) túlzás nélkül lehet állítani, hogy az utolsó két évtized legjelentősebb szellemi áramlata Magyarországon.” Az 1945-ös kiadásban a népiek mozgalma már csak a „magyar demokratikus gondolat egyik fontos áramlata”. (Idézi: SZÉCHENYI, 1997. 136.) Az eltérés oka vélhetően abban keresendő, hogy 1938 a magyar népi mozgalom történetének legmagasabb pontja – elegendő itt a Márciusi Front megszerveződésére utalni, míg 1945-re a helyzet két szempontból is megváltozott. Egyrészt a népi tábor egysége felbomlott, másrészt a szovjetek jelenléte miatt egyre nagyobb befolyással bíró kommunista mozgalom két háború közötti jelentőségét kellett hangsúlyozni. Ezzel együtt is Révai – „a népi demokrácia” jel-szavát hangoztatva – 1945 végén szövetségeseiket keresett a népiekben. Valószínűleg ezzel magyarázható, hogy 1946-ban a Magyar Kommunista Párt nem ellenezte a népi mozgalom előfutárának tartott Szabó Dezső sírjának végleges elhelyezését, még ha nem is támogatta azt.

²⁶ Bognár József (1917-) közgazdász, politikus. Szabó Dezsőt 1938-ban már bizonyosan ismerte, erről tanúskodnak a Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti Tárának fotói. (A 4512-es sz. felvételen egy dömsödi parasztház előtt láthatjuk Bognár Józsefet és Szabó Dezsőt Berenics Antal és Schimkó Gyula társaságában.) 1943-tól volt tagja a Független Kisgazdapártnak, a fenti időpontban a párt törvényhatósági frakciójának volt a vezetője. Nagy Ferenc lemondása után a Dobi-féle vezetéshez csatlakozott (1947), majd a párt ügyvezető alelnöke lett (1948-tól). Részt vett a Magyar Függetlenségi Népfront létrehozásában (1949), s vezető funkciókat viselt annak utódszervezetében, a Hazafias Népfrontban is. Nemzetgyűlési, ill. országgyűlési képviselő (1945–50), tájékoztatási miniszter (1946–47), Budapest főpolgármestere (1947–49).

nia, hogy Kovács Imre tudomásul veszi, hogy a bizottság nem foglalkozik a javaslattal²⁷, ugyanakkor a korábban Szabó Dezső hívének számító kisközgazda politikus ígéretet tett, hogy megfelelő előkészítés után gondoskodni fog az író Gellért-hegyen való eltemetéséről.

1946 tavaszán a Kisközgazdapárt és a Nemzeti Parasztpárt egyes tagjai között olyan irányú megbeszélések folytak, amelyek a két agrárpárt szorosabb együttműködését tűzték ki célul. Ezeknek a megbeszéléseknek a háttérében az az elképzelés állt, hogy a két agrárpárt ugyanúgy együttműködhetne, mint a két munkáspárt. A tárgyalásokra dr. Zsigmond Gyula²⁸, aki a megbeszéléseken a Parasztpártot képviselte, így emlékezett vissza:

„Ennek a két agrárpárt közötti szorosabb szövetségnek az előmozdítását félhivatalos megbízással, de a vezetőségnek, elsősorban Nagy Ferencnek kisközgazdavnálról, Veres Péternek Nemzeti Parasztpárt vonalról a tudomásával Kiss Sándor, a Parasztszövetség akkori igazgatója, a Nemzeti Parasztpárt részéről pedig többedmagammal én is szorgalmaztam. Az együttműködés lehetőségei egyre inkább kedvezőnek látszottak és 1946 halottak napján ez a közös koszorúzás (Szabó Dezső sírjánál – PG) a két agrárvezér részéről azt akarta szimbolizálni²⁹, hogy a két vezető egyetért ebben a szorosabbra font együttműködésben.”³⁰

Ez a koncepció nem valósult meg a Kisközgazdapárttal kapcsolatban 1947 elején bekövetkezett események miatt, ugyanakkor az író sírjánál történő miniszterelnöki koszorúzás azt mutatja, hogy Szabó Dezső szellemisége, programja olyan közös nevezőt jelentett a Kisközgazdapárt és a Nemzeti Parasztpárt vezetői számára, amely szimbolikus kifejezője le(hete)tt (volna) egy kommunista-szociáldemokrata együttműködést ellensúlyozni szándékozó politikai kapcsolatnak.

A második világháborút jogilag lezáró békeszerződést 1947. február 10-én írták alá Párizsban Magyarországgal, minek következtében hazánk *de iure* visszanyerte szuverenitá-

²⁷ Az elnök a javaslattal kapcsolatban nem hirdet ki semmit, még azt sem, hogy a bizottság napirendre tért a javaslat felett, így a javaslat úgy számított, mintha el sem hangzott volna.

²⁸ Zsigmond Gyula (1918–1992) a budapesti tudományegyetemen szerzett jogi és államtudományi oklevelet. 1947-ig az Iparügyi Minisztériumban dolgozott, munkaiügyi főtanácsosi rangban. Kora ifjúságában a népi írók vonzáskörébe került. A Nemzeti Parasztpárt tagjaként a párt fővárosi szervezetének munkájában vett részt, és ahhoz a csoportjához tartozott, amely az önálló parasztpolitika és a demokratikus jogállam híve volt. 1947-ben az akkor létesített Országos Tervhivatal helyettes főtitkára lett. 1948-ban azonban politikai okokból ettől az állásától megvált, mert vonakodott csatlakozni a hatalmat mindinkább megragadó kommunista párthoz. Számviteli szakemberként dolgozott az elkövetkező években, távol tartva magát mindenféle politikai tevékenységtől. Az 1956-os forradalom idején a Parasztpárt utódszervezete, a Petőfi Párt főtitkár-helyettese lesz. 1962-ben a kolozsvári egyetem erőszakos megszüntetése után Bodor Györggyel és Püski Sándorral memorandumot szerkeszt és beadványt intéz az angol kormányhoz, felhívva a figyelmet az erdélyi magyarság sanyarú helyzetére. Az akció a magyar kormány tudomására jut, mindhármójukat letartóztatják, Zsigmond fővádlottként háromévi börtönbüntetést kap. A külföldön nagy feltűnést keltő ügy révén az erdélyi magyarság panaszai napi politikai témává lettek. Ld. BORBÁNDI Gyula: Halk szóval a jó ügyek sikeréért. In: Uő.: *Népiség és népiek*. Bp., Püski, 2000. 251.

²⁹ Nagy Ferenc miniszterelnök és Veres Péter, a Nemzeti Parasztpárt vezetője közösen koszorúzták meg halottak napján Szabó Dezső sírját. Vö.: Magyar Parasztlelet, (1946. nov. 10.) 7.

³⁰ Uo., 9–10.

sát, *de facto* azonban nem szűnt meg a szovjet megszállás³¹. Mindeközben a kommunisták előretörése következtében folytatódott az 1945-ös választásokon legtöbb szavazatot szerzett kisgazdapárt „felszalámizása”. Egy „összeesküvésben való részvételle” hivatkozva február végén előbb letartóztatták a Kisgazdapárt főtítkárát, Kovács Bélát, majd májusban hasonló vádakkal Nagy Ferenc miniszterelnököt kényszerítették Rákosiék arra, hogy külföldön maradjon. A Magyar Kommunista Párt a hírhedt „kékcédulás” választásokon megszerezte ugyan az első helyet, ám a társadalom többsége így is a demokráciára szavazott. A szovjet csapatok azonban a békeszerződéstől számított kilencven nap után sem hagyták el az országot, így Rákosiék mindent elkövet(het)tek, hogy korlátlan befolyásra jussanak. 1948 júniusában a polgári pártok kiszorítása után sor került a Szociáldemokrata Párt önállóságának felszámolására a Magyar Dolgozók Pártjának megalakításával. Az első „egypárti” magyarországi „választást”, ahol egy listára kellett szavazni, de választani nem lehetett, 1949. május 15-re írták ki. Ezt megelőzően a Nemzeti Parasztpárt vezetősége azt kérte Rákosi Mátyástól, teljesítse Szabó Dezső azon kívánságát, hogy a Gellért-hegyen temessék el. Rákosi a kérésnek eleget téve javasolta, hogy a temetés – a remélhető nagy „választási” győzelem után – tartassék meg, mégpedig a szavazást követő keddi napon. Megbeszélték azt is, hogy a Rákóczi téri sírnál Darvas József, míg a Gellért-hegyen Veres Péter lesz az ünnepi szónok. A kommunista pártvezér azt kérte a Parasztpárt elnökségétől, hogy a „választási harc” során közölje tagjaival Szabó Dezső Gellért-hegyi temetését³². Rákosi a küldöttség jelenlétében felhívta Kalamár Józsefet, a Fővárosi Temetkezési és Temetői Intézet vezetőjét³³ és utasította a temetés megrendezésére.³⁴ Május 16-án, a Népfront „választási győzelmét” követő napon, Rákosi azonban már azt az utasítást adta Kalamárnak, hogy Szabó Dezsőt haladéktalanul temettesse el a Kerepesi úti temetőben, mert a Gellért-hegyi temetés elmarad. A temetésre végül a Kerepesi úti temetőben – a nyilvánosság teljes kizárásával – került sor. Dr. Zsigmond Gyula visszaemlékezése szerint a kommunista párt tar-

³¹ A szerződés elrendelte ugyan, hogy kilencven napon belül a megszálló csapatoknak el kell hagyniuk az országot, de jogot adott a Szovjetunióknak arra, hogy olyan fegyveres erőt tarthasson az országban, amely biztosítja Ausztria szovjet övezetével az összeköttetést.

³² Ld.: SZABÓ Imre: Temetés Rákosi parancsára. *Hunnia*, (1992) 32. sz. 36. Szabó Imre 1937-től a székesfőváros tiszti ügyészségén dolgozott, majd 1947 és 1949 között, mint fővárosi tiszti ügyész a Fővárosi Temetkezési Vállalat jogtanácsosa volt. 1950 májusában munkahelyéről elbocsátották, majd a következő évben kitelepítették. Nyugdíjazása után feleségével az Egyesült Államokba távozott. Szabó Dezsőt visszaemlékezése szerint kora gyermekkorától jól ismerte, ugyanis édesapja 1909 és 1945 között az író törzshelyének számító Philadelphia Kávéház tulajdonosa volt. „*Családunk*, írja, (...) *jó viszonyban volt a Mesterrel. Minden műve megvolt a könyvtárunkban. Ott voltunk a Városi Színházi Ünnepeken és a Marczibányi téri előadásokon.*” (Uo.)

³³ Kalamár József korábban vasmunkás, majd Csepel nagyközség párttitkára volt, akit a kommunisták helyeztek az említett állásba. Később Csepel tanácselnöke lett. 1956-ban a forradalom során a csepeli nép meglincselte.

³⁴ Ragányi János, a Fővárosi Temetkezési Intézet aligazgatója, felvette a kapcsolatot az Intézet jogtanácsosával, dr. Szabó Imrével, akiről tudta, hogy Szabó Dezső tisztelői közé tartozik. Szabó Imre a Parasztpárt megbízottjával, dr. Tóth Endre közjegyzővel felkereste Bognár Józsefet, hogy a főpolgármester a sírt a főváros nevében vegye át. Az ifjúkorában Szabó Dezső közvetlen környezetéhez tartozó Bognár örömmel vállalta a megbízást. Vö.: SZABÓ I., 1992. Uo.

tott egy esetleges megmozdulástól, így az eredetileg kitűzött időpont³⁵ helyett – Rákosi parancsára – egy nappal korábban kerítették sort a temetésre. A hatalom félelmét az író kapcsán bizonyítja továbbá, hogy a temetői alkalmazottaknak megtiltották, hogy bárkivel is közöljék Szabó Dezső sírjának pontos helyét³⁶. Ez az utasítás egyben szimbolikus kifejezése volt annak, hogy a kiépülő totális diktatúra miként viszonyult – sok más íróval egyetemben – Szabó életművéhez. Míg az átmenet éveiben (1945–1947) megjelenhettek tőle vagy róla szóló írások³⁷, a szélsőbaloldali diktatúra alatt már nem engedte meg a hatalom ugyanezt³⁸.

1956-tól a rendszerváltozásig

Úgy tűnt, hogy az 1956-os forradalom változást hoz az író megítélésében. Ezt mutatja, hogy még a szabadságharc leverése utáni hónapokban is érzékelhető volt egyfajta „Szabó Dezső reneszánsz” az anyaországban és a határon túli magyarság körében egyaránt. A forradalom után az író külföldön élő híveiből emlékbizottság alakult, amely a Szabó Dezsőre és műveire vonatkozó emlékeket figyeli és gyűjti. Az Egyesült Államokban működő *Szabó Dezső Emlékbizottság* emellett szorgalmazta, hogy az író több mint kétezer oldalas kézira-

³⁵ Rákosi a Parasztpárt vezetőinek, mint már utaltunk rá, a választást követő keddi napot, azaz május 17-ét javasolta a temetés időpontjául. Ezt az időpontot módosították időközben május 19-re, csütörtökre. Így május 17-én Zsigmond Gyula visszaemlékezése szerint csak az exhumálásra került sor a Rákóczi téren. A két nappal később, du. 3 órára kitűzött temetés azonban nem a tervek szerint zajlott le, ugyanis külön utasítás alapján 18-án szerdán reggel Szabó Dezsőt minden szertartás nélkül eltemették a kijelölt díszsírhelyen. Még ezen a napon az exhumálási osztály vezetőjét felelősségre vonták amiatt, hogy az előző napon fényes nappal rendezte meg az exhumálást és így tüntetésre adott okot. A temetés eredetileg tervezett időpontjában, csütörtökön mintegy 10–11 fő jelent meg annak ellenére, hogy már többen közülük tudomást szereztek az előző napi temetésről. Megjelent az Írószövetség megbízásából Veres Péter, aki egy mezei virágból font koszorút hozott, a koszorú szalagján ez a felírás volt: „Szabó Dezsőnek a magyar írók.” Vö.: Exhumálás a Rákóczi téren. dr. Zsigmond Gyula visszaemlékezése (Szabó Dezső exhumálásáról). PIM, Kéziratár, V. 4518/6. 7.

³⁶ Az utasítás szerint előbb az érdeklődő nevét és lakcímét fel kellett jegyezni, majd az érdeklődőt Kalamárhoz beküldeni... Ld.: SZABÓ I., 1992. 36.

³⁷ SZABÓ DEZSŐ: *Ének a révben*. Bp., Körmendy Könyvkiadó, 1947. (A regénytöröredéket Szabó 1928-ban írta. A kéziratot 1932-ben vásárolta meg tőle a Magyar Nemzeti Múzeum Barátainak Egyesülete, hogy a nehéz körülmények között élő írón segítsen. Az Egyesület az Országos Széchényi Könyvtárnak adományozta a kéziratot egy zárt boríték kíséretében. A borítékot a meghagyás szerint csak az író halála után lehetett felbontani. A levélben a regénytöröredékkel kapcsolatos szerzői jogok taglalása mellett megtalálható volt az írónak a Széchényi Könyvtár számára írt külön végakarata.) A regénytöröredékhez Tolnai Gábor írt előszót, melyben az író pályájának ellentmondásairól értekezik. Szabó Dezső nézeteinek hatásáról szólva kiemeli, hogy az író személyisége hozzátartozott az ő ifjúságához is. „*Alig van olyan kortársam, írja, aki rövidebb-hosszabb ideig ne élt volna búvkörében.*” Az első világháborút követő évtizedben induló ifjúság egy részének Ady és Móricz mellett ő volt az „*első nagy forradalma*”, politikai útmutatója. „*A zűrzavarban ő mutatatta az irányt.*” Majd kritikusan hozzáteszi: ellentmondásokkal telített irány volt ez, mely a nagy igazságok helyett csupán részigazságokat hirdetett. Vö.: Uo. 99–108.

³⁸ Szabó Dezső irodalmi szerepének 1945 utáni értékeléséhez lásd Gróh Gáspár *Az elsodort falu* 1989-es kiadásához írt utószavát. GRÓH Gáspár: Egy regény utóélete. Debrecen, Csokonai, 1989. 549–569.

tos hagyatékát adják ki Magyarországon.³⁹ Az anyaországban Erdei Sándor, Komlós Aladár és Tóbiás Áron tettek erőfeszítéseket a betiltott író életművének tisztázása érdekében. Az Írószövetség kiadója, a Magvető – 1957-es áprilisi betiltása előtt közvetlenül – *Vidám Könyvek* címmel sikeres sorozatot indított. A sorozat egyik kötetét – Feltámadás Makucskán – Szabó Dezső pamfletjeiből válogatták, s több tízezer (!) példányban kelt el⁴⁰. A kötet egyik írásának csonkítatlan közlése miatt Tóbiás Áron, a szerkesztő 1957 tavaszán írásbeli figyelmeztetést kapott. Az újrászerveződő kommunista hatalom szerint a „nacionalista mételey leginkább a Magvetőbe hatolt be.” Ezért a kiadót 1957 májusában az új szellemnek megfelelően alakították át. Egy 1957. végi minisztériumi jelentés pedig a kiadók év eleji helyzetéről szólva az Írószövetség kiadója kapcsán kiemelte, hogy az különösen az év első felében „hibás, sőt káros” könyveket is megjelentetett. A felsorolásban ott találjuk Szabó Dezső: *Feltámadás Makucskán* című kötetének egyes részeit.⁴¹ A pártállam kulturális irányítói a *Kortársat* tekintették az „irodalmi egység” lapjának. A folyóirat egyik első számában Erdei Sándor a kommunista reformellenzék szemszögéből értékelte Szabó Dezsőt⁴², akinek erényeire és hibáira egyaránt kitért. Az 1948-as rendszerváltásra önkritikusan visszautalva megállapította, hogy „A belenyugvás Szabó Dezső teljes elítélésébe csak egyik tünete volt a heveny kórságnak, mely akkoriban kezdett erőt venni rajtunk. Esküdtünk a népre, munkásokra, parasztokra, de közben dobhártyánk sem rezdült a nép lélegzetvételére, szemünket rózsaszínű köd szigetelte el az élet valóságos kínjainak látásától.”⁴³ Válaszul az *Élet és Irodalom* 1958 januárjában a Rákosi-korszak stílusára emlékeztető vezércikkben jelentette ki: „eljött az ideje az ideológiai harcnak” – többek között – az „Erdei Sándor cikkével zászlót bontó népies ideológia ellen”. „Megdöbbentő írás ez, – teszi hozzá a szerkesztőségi állásfoglalás – tizenöt hónappal egy megszólalásig hasonló eszmék jegyében fogant ellenforradalom után.”⁴⁴ (Erdei Sándor Szabó Dezső újraértékelését célzó írásának súlyát mutatja, hogy a válaszul megjelentetett vezércikk címlapon, Kádár Jánosnak a „népies írói csoportosulást” bíráló sorai⁴⁵ mellett kapott helyet!)

³⁹ Az Emlékbizottság működésére egy levél utal, melyet a bizottság vezetői a magyar kormány népművelődési miniszteréhez írtak Szabó Dezső műveinek kiadása céljából. Az 1963. február 4-i washington-i keletezésű levelet Dr. Béky Zoltán, az Amerikai Magyar Református Egyház Püspöke és Borshy György, a Szabó Dezső Emlékbizottság elnöke írta alá. Ld.: Eötvös Kollégium Levéltára, Szabó Dezső Levéltári anyag, 92. doboz, II. dosszié.

⁴⁰ Ld.: STANDEISKY ÉVA: *Az írók és a hatalom 1956–1963*. Bp., 1956-os Intézet, 1996. 214.

⁴¹ Uo. 217.

⁴² ERDEI Sándor: Szabó Dezső. *Kortárs*, (1958). Uo. 105–117.

⁴³ Uo. 107.

⁴⁴ A szellem arcvonalán. *Élet és Irodalom*, II. (1958. jan. 31.) 5. sz. 1. A címlapon szereplő vezércikk aláírás nélküli megjelentetése a szerkesztőség és a párt közös állásfoglalására utal.

⁴⁵ „Mi – példának okáért – nem irodalmi stílusirányzatnak, hanem politikai csoportosulásnak tartjuk az úgynevezett „népies” írói csoportosulást. Ennek a csoportnak ugyanis az elvi kiindulópontja (...) szemben áll a munkásosztály vezető szerepével a társadalmi életben s ez semmiképpen nincs összhangban a szocialista társadalom építésével, melynek vezetője a munkásosztály.” – mondta Kádár János az Országgyűlésen. Az elhangzott beszámolóból közöl részletet az *Élet és Irodalom*. (Ld.: Kádár János az eszmei harcról. *Élet és Irodalom*, Uo.) A kommunista vezetés aggodalma szerint a – forradalomban jelentős szerepet játszó – népi írók szellemével 1956 szelleme is tovább élhet. Ugyanakkor Kádárék azt is tudták: ez a bázis lehet az egyik lehetséges szövetségese a pártnak. (A hatalom által árulónak tartott „urbánus” írók javarésze ekkor még börtönben

A Kádár-rendszer sajátos kompromisszumainak egyike volt, hogy 1964-ben vaskos monográfia jelenhetett meg az íróról Nagy Péter tollából, miközben Szabó Dezső műveit a könyvtárak zárolt anyagai közé száműzték. Az irodalomtörténész – filológiai alapos, ideológiai szempontból azonban tendenciózusan elfogult – könyve Szabó Dezsőben a fajelmélet magyar kidolgozóját láttatta. Az író egykori tanítványa, az emigrációban élő Gombos Gyula nagy ívű esszé-monográfiája Szabó Dezsőről 1966-ban jelent meg Münchenben. A nyugati magyar emigráció egyik legrangosabb alkotásaként számontartott – négy kiadást megélt – munka elemzéseiben az ítékezés szándékával szemben a megértés vágya dominál. Gombos számára Szabó Dezső ugyanazért vonzó, amiért a Kádár-rendszer álláspontját közvetítő Nagy Péter elmarasztalta: a harmadik út ideológiájának kidolgozása miatt. Termékeny vitára, számvetésre az író művei hozzáférhetlensége miatt azonban nem kerülhetett sor, minek következtében a köztudatban a Szabó Dezsőről élő elképzelések távolra kerültek egymástól: az idehaza kialakított „hivatalos” negatív Szabó Dezső képpel szemben az emigráció döntően pozitív értékelése állt. Az író születésének századik évfordulója (1979) apropóján az ELTE Bölcsészkarán került sor emlékülésre, melyen Nagy Péter egyoldalú értékelését vitatva Király István tett kísérletet az életmű árnyaltabb elemzésére⁴⁶. A fölszólalást hét évvel később az *Alföld* hasábjain egy átfogó Szabó Dezső-tanulmány követte, melyben Király az író életművének antiimperialista vonását hangsúlyozva kiemelte, hogy „lehetetlen pozitív értékelést adni a népi mozgalomról, erről a messze húzódo, nagy hatású szellemi törekvéstről, ha az elindító ós negatívát kap, ha a kettő ellentmondásait másképp tárgyalja s oldja fel a történetírás.”⁴⁷ A nyolevanes évek harmadik harmadára válságba kerülő Kádár-rendszer szabadabb légkörében íródtak a Király-tanulmányra reflektáló hozzászólások is.⁴⁸ A színvonalas és terjedelmes eszmecsereben a szerzők már arra a kérdésre keresték a választ, hogy a magyar társadalom mit is kezdjen tulajdonképpen az évtizedekig elhallgatott Szabó Dezső szellemi örökségével.

ült.) Ezt az ellentmondást próbálta feloldani a „népi írókról szóló állásfoglalás”. Az 1958 júniusában megjelent ideológiai párt dokumentum szerint a népiek válaszában állnak, s csak akkor térhetnek vissza az irodalmi életbe, ha végre leszámolnak „hamis ideológiájukkal”. Az állásfoglalás előkészítéséről már 1957-ben, az MSZMP országos pártértekezletén döntés született. A határozott és egységesebb fellépéshez azonban hozzájárult – többek között – Erdei Sándor Szabó Dezső ideológiájának szükséges tanulságai mellett érvelő írása is. Kádárék pontosan tudták, hogy 1956-ban a nemzet forradalma zajlott le (akkor is, ha ők ezt ellenforradalomnak nevezték!), így a függetlenségi hagyomány szószólójaként számon tartott Szabó Dezső újraértékelésére nem kerülhetett sor. Vö.: Az MSZMP KB Kulturális Elméleti Munkaközösségének állásfoglalása a népi írókról. Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1956–1962, Kossuth, 1973. N. PÁL József: A népi írókról szóló állásfoglalás és politikai-ideológiai háttere. In: *Tisztának a tisztát őrizzük meg...* Szerk.: Uő. In: „*Tisztának a tisztát őrizzük meg*” *Tanulmányok, kritikák a huszadik századi magyar irodalomról és történelemről*. Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó, 2001. 355–389.

⁴⁶ Az *elsodort falu* két háború közötti nagy hatását Király a regény antiimperialista patrióta, szociális felelősséget ébresztő jellegével magyarázta.

⁴⁷ KIRÁLY István: Az ellentmondások írója: Szabó Dezső. *Alföld*, (1987) 9. sz. 56–74., 10. sz. 29–49., 11. sz. 27–60.

⁴⁸ Ld. BARTA János: Pörújítás Szabó Dezső körül. *Alföld*, (1987) 2. sz. 43–48. NEMESKÜRTY István: Szétoldódás az éjszakában. (Szabó Dezső indulatai, vétkei és örök értékei). *Uo.*, (1987) 3. sz. 61–66. POMOGÁTS Béla: Szabó Dezső öröksége. *Uo.*, (1987) 4. sz. 55–62.

1988. május 24-én Budai Balogh Sándor elnökletével⁴⁹ megalakult a Szabó Dezső Emléktársaság, melynek célja „Szabó Dezső irodalmi és tárgyi örökségének felkutatása, gyűjtése, nyilvántartása, rendszerezése és széles körben való ismertetése.”⁵⁰ Az Emléktársaság – többek között – előadásokat szervez az író életművéhez kapcsolódó témákban. Az első évek legjelentősebb eseményének az 1990. június 10-én felavatott Gellért-hegyi emlékmű átadását tartják.⁵¹ A Szervátiusz Tibor-alkotás felavatását támogatta – többek között – a Hazafias Népfront Országos Tanácsa mellett a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete, a Művelődési Minisztérium és a Magyarországi Református Egyház.⁵² Az 1990-es – hosszú évtizedeken után – első szabad választásokon parlamentbe jutott pártok többsége⁵³ is koszorút helyeztet el a szobornál. A szoborállítást ugyanakkor élénk vita kísérte a magyar sajtóban, mely polémia nem volt független a rendszerváltozással felszínre kerülő népi-urbánus ellentét újbóli megjelenésétől⁵⁴.

⁴⁹ Budai Balogh Sándor halála napjáig (1990. jan. 6.) látta el az elnöki teendőket. 1991. május 6-án az Emléktársaság utódjául Püski Sándor könyvkiadót nevezte ki. A főtktári feladatokat a megalakulás óta Szócs Zoltán látja el. Ld.: A Szabó Dezső Emléktársaság első négy éve. Hunnia, (1992) 31. sz. 34.

⁵⁰ Részlet az Emléktársaság Alapszabályzatából. Uo. 35.

⁵¹ Uo.

⁵² Ld. SZÓCS Zoltán: Az emléktársaság álláspontja. *Magyar Nemzet*, (1989. január 16.) 6.

⁵³ A kormánypártok (MDF, FKGP, KDNP) mellett az ellenzéki szocialisták is koszorúztak Szabó Dezső emlékművénél.

⁵⁴ Pető Gábor Pál írásában Szabó Dezsőt a „magyarországi Holokauszt egyik szellemi felbujtójának” nevezte. Szerinte a szoborállítást az elhunytakkal szembeni kegyeletstést jelentené. (Ld. PETŐ Gábor Pál: Szabó Dezső nem érdemel utcát, szobrot. (cikk.) *Magyar Nemzet*, LII. (1989. jan. 7.) 6. sz. 14.) Pomogáts Béla válaszában nem tagadta, hogy szép számmal idézhetők Szabó Dezsőtől olyan írások, amelyek valóban elmarasztalhatók antiszemita voltak miatt. Ugyanakkor arra is felhívta a figyelmet, hogy nem lehet pusztán kiragadott idézetek alapján egy életművet megítélni. Az óvatosság Pomogáts szerint azért is ajánlatos, mert Szabó Dezsőtől ugyancsak nagy számban idézhetők filozemita kijelentések is. Az író megítélése során perdöntő tényezőnek Szabó következő antifaszizmusát tartja az irodalomtörténész, aki szerint a náciellenes gondolkodó Szabó Dezsőt nem lehet a holokauszt előkészítésével vádolni. (POMOGÁTS Béla: Mit érdemel Szabó Dezső? *Magyar Nemzet*, (1989. jan. 16.) 13. sz. 6. Pető Gábor Pál cikkére.) A vitához lásd még: RÓNAI Mihály András: A lélekidomár. (cikk.) *Népszabadság*, XLVII. (1989. febr. 18.) 42. sz. 15. Uő.: Lecke. *Népszabadság*, (1989. ápr. 1.) 77. sz. 9. SÜKÖSD Mihály: A szabadság diszkrét bája. *Népszabadság*, (1989. ápr. 2.) 21. (Szabó Dezsőről Rónai cikkére.) Uő.: Közéletések. *Népszabadság*, (1990. máj. 26.) 20. MÁTYÁS Ferenc: Szabó Dezső szobránál. *Népszava*, (1990. jún. 30.) 152. sz. 9.